

publikace je k tomu mimořádně významným a cenným příspěvkem. Všem, kdož se o její vydání zasloužili, patří za to dík zainteresovaných současníků, ale i budoucích generací zájemců o

Weberovy myšlenky. Díla tohoto druhu plní totiž své poslání i desítky let poté, co byla vydána.

Jan Sedláček

### **Ctibor Nečas: Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech**

Olomouc, Univerzita Palackého 1997, 123 s.

Evropský rok proti rasismu 1997 (*European Year Against Racism*), vyhlášený Evropskou unií v lednu 1997, nebyl pro české Romy rokem nejšťastnějším. Zdvížená protiromská nálada vyúsťující v dílčí odchod několika set Romů do Anglie a Kanady byly průvodním jevem protiromských aktivit a způsobily, že se vyhrotily kontroverzní nálady většinového a menšinového etnika v zemi. Nezávisle na tom vyšla ve Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci publikace prof. PhDr. Ctibora Nečase, DrSc. nazvaná skromně *Historický kalendář s podtitulem Dějiny českých Romů v datech*. Zdánlivě jednoduchá historická práce: shromáždění historických zmínek o existenci a vývoji cikánské-romské etnity v českých zemích však předpokládalo velmi náročné studium a shromáždění velmi sporadických údajů o Romech na našem území od literárního a dějepisného dávnověku do současnosti.

Historický přístup určil chronologii Romů v Česku jako tři odlišné etapy: I. Od příchodu Romů do českých zemí do zrodu nového věku, II. Romské dějiny 18. a 19. století, členěné na leta 1701-1760 a leta 1761-1900, III. Současnost Romů, časově členěná na leta 1900-1939, období nacistické okupace a události minulého půlstoletí. Metodika práce vyplývá z vyhledání konkrétního časového údaje jakékoli věcně relevantní zmínky o Romech na našem území se zcela stručným komentářem k uvedenému kalendářnímu datu. Nejsou to tedy „vyprávěné dějiny“, ale spíše *itinerář* nebo *diář*. To má velké výhody: velkou přehlednost, autorské potvrzení významnosti citovaného data a možnost snadného časového srovnání s navazujícími skutečnostmi. Průvodní text je faktografický, nehodnotící.

V Úvodu zdůvodňuje autor potřebu zpracování aspoň stručných dějin Romů na našem území nutností poznat toto etnikum jako sou-

část obyvatelstva České republiky. Srovnává je s nutností znát i historii českých Němců a Židů, a ovšem také Romů. Pokouší se jako romista a romofil vytvořit proti „protiromské zášti chronologické schéma“, které by umožnilo doplnit i nové české učebnice dějepisu o dosud neznámé kapitoly dějin českého prostoru.

Jako nejstarší zmínku o Romech na našem území uvádí známou citaci z *Kroniky* tzv. *Dalimila* k roku 1242 o Kartasiech pohanských, tatarských zvědech ztotožňovaných s prvními Romy u nás. Hypotéza totožnosti je zpochybňována; jako spolehlivější se uvádí citát z *Popravní knihy pánů z Rožmberku* (1399) o „Cikánu černém, Ondřejově pacholku“, svědčící buď o existenci Romů v Česku, nebo o povědomí o nich na našem území. Nečas uvádí k první etapě dějin Romů na našem území 45 pramenných zmínek.

Druhé období, ohraničené roky 1701 až 1900, je charakterizováno především vývojem státní a veřejné správy k romskému etniku, která vůči nim byla většinou nemilosrdná s odvoláváním na jejich kriminalitu. Ona to totiž byla, která je dostávala do povědomí úřadů a veřejnosti prostřednictvím soudních zápisů a rozsudků, které kolísaly od vyhošťování z obce i země až k jejich exterminaci, zabíjení mužů a znevolňování žen, odebírání dětí a odevzdávání k převýchově. Žádná z metod neměla předpokládaný účinek. Částečný obrat v přístupu státních a veřejných orgánů k Romům nastal až za osvícenství, kdy od roku 1782 začali být Romové považováni za „zemské poddané“, což přece jen změnilo aspoň částečně jejich osobní bezpečnost, i když četnická a soudní praxe zůstávaly tvrdé.

Prvé období z třetí etapy mapuje konec rakousko-uherské justice, která však byla vystřídaná československou, nepřiliš odlišnou praxí počínající zákonodárstvím a končící silnou rukou veřejných orgánů. V roce 1925 se podařilo podchytit v Česku kolem 2 600 Cikánů, což byl podle četnických odhadů jen zlomek Cikánů na tomto území. Pravicové politické

strany zaujímaly vůči Romům velmi přísná hlediska nabádající k drastičtějším opatřením, než jaká byla praxe výkonných orgánů. V červenci 1927 přijatý *zákon o potulných cikánech* vytvořil novodobou právní protiromskou legislativu s řadou diskriminačních znaků (cikánské legitimace, kočovní listy a další ryze administrativní opatření). Na jeho základě se pak vyvíjela i denní praxe.

Protektorátní období bylo charakterizováno přijetím jak říšských, tak domácích vlastních protiromských předpisů. V roce 1940 bylo podle Nečas v Protektorátě Čechy a Morava evidováno 36 696 Romů, kteří měli v Ústředí pro evidenci potulných cikánů své daktyloskopické karty, a dále 36 313 Romů, kteří byli držiteli cikánských legitimací. Znamenalo to, že jen na území Protektorátu bylo na 73 000 Romů? K 10. 7. 1942 uvádí Nečas, že k „potírání tzv. cikánského zlořádu“ byl proveden soupis veškeré cikánské populace a k 2. 8. 1942 bylo podchyceno asi 6 500 „cikánů, cikánských mišenců a cikánským způsobem žijících osob“ a v Letech a v Hodoníně zřízeny cikánské tábory. Rozdíl proti údajům z roku 1940 není vysvětlen. Nečas vyčísľuje postupně vysídlování Romů do koncentračních táborů i velikost ztrát na životech. Na s. 75 uvádí Nečas (k roku 1945), že ze 4 870 Romů, odeslaných z českých zemí bez pohraničí do nacistických koncentračních táborů, se do vlasti vrátilo pouze 583 převážně mladých mužů a žen. Ostatní zahynuli. Z údaje kolem 1000 přeživších Romů se odvíjejí všechny poválečné statistiky a bilance Romů v českých zemích po roce 1945. Zdá se, že bude nutno nějak vysvětlit úbytky proti stavům uváděným k roku 1940. Ihned po revoluci v květnu 1945 začali do českých zemí přicházet Romové ze Slovenska, část i ze zahraničí. Podle soupisu z 18.-23. 8.

1947 bylo v českých zemích sečteno 16 762 Romů. Soupisy prováděné od poloviny 60. let ukazovaly na zvyšování jejich počtu, což potvrzovaly i soupisy spojované se sčítáními lidu 1970 a 1980, které podchytily v českých zemích 60 279, resp. 88 587 Romů, označených jako „osoby cikánského původu“. Při sčítání 3. března 1991 se jako Romové (podle národnosti) přihlásilo 32 903 z odhadovaného počtu 150 tisíc osob romského původu.

Po roce 1989 se Romové přihlásili k obrodnému procesu. Založili postupně řadu politických stran, kulturních organizací i ekonomických komunit. Nečas sleduje podrobně jejich činnost a musí konstatovat malou úspěšnost, což ho jako romofila zřetelně neuspokojuje. Platí to ostatně o všech romistech a příznivcích romského etnika. Proto ani bilance nejnovějšího vývoje romského etnika není radostná a jejich nejnovější dějiny zůstávají neradostné při stále rostoucí nevraživosti větší nové společnosti. Nebylo úkolem publikace dávat rady nebo vyvíjet iniciativy. Nečas dokumentuje všechny aktivity, které ze strany většinové společnosti byly a jsou podnikány (sdělovací prostředky jako rozhlas, televize, podpora romských periodik, výstavy, veřejné akce atd.). Zřízení státních orgánů pro romskou otázku a účast Romů na řešení romské problematiky by měly přispět k příznivějším výsledkům „romské otázky“, než tomu bylo dosud.

Nečasova publikace, provázená fotografiemi a vybranými životopisnými vložkami významných romských funkcionářů – minulých i současných – řadí *Historický kalendář* mezi významné prameny romologie v našich zemích. V každém případě přesahuje poměrně úzké hranice, které mu určil autor ve svém úvodním slově.

Vladimír Srb

### Angus Fraser: Cikáni

Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1998, 374 s.

Budeme-li sledovat diskuse na téma situace a problematika Romů, a to jak na odborné, tak na laické úrovni, jistě nás po nějaké době napadne otázka: Rozumíme Romům? Známe je? Při hledání odpovědí nám kniha významného ro-

misty Anguse Fräsera může v mnohém pomoci.

Úvodem autor upozorňuje na nepřesnost anglického označení Romů *Gypsy*, a to přesto, že sám tento výraz používá. Tato nepřesnost – jak uvádí – vychází z původní představy, podle které Romové pocházejí z Egypta. Slovo *Gypsy* proto můžeme chápat jako zkratku výrazu *Egyptian*. Fraser samozřejmě reflektuje ozna-

čení Rom (Romové), které se ustálilo ve vědeckém diskursu. Sám ovšem používá výrazu „Rom“ jen v užším smyslu – v souvislosti se skupinami tzv. olašských Romů. Potíž adekvátního označení se při existenci vysoké diferenciovanosti nejrozličnějších romských skupin dále prohlubuje. Znesnadňuje jakoukoli snahu hovořit o Romech obecně a přispívá k nemožnosti dostatečně spolehlivě určit početní stav evropské romské populace. Otázkou proto zůstává, kdo je Rom a kdo Rom není, a zdali vůbec je obecné označení Rom použitelné pro všechny skupiny. Navzdory těmto překážkám si Fraser klade za cíl nastínit komplexní výklad historie Romů, i když při této pomyslné cestě nepřekročí rámec evropského kontinentu.

První část knihy se věnuje popisu prehistorie Romů. Fraser ukazuje, že cesta, kterou se lze přiblížit k původu Romů, vede přes metody historické lingvistiky. Představuje různé jazykové důkazy indického původu romských skupin. Jak ovšem později dodává, lingvistický přístup k prehistorii Romů má často příliš zjednodušující povahu. Jeho nedostatky spočívají především v tom, že hovoříme-li o jazykových „zlomech“ či uskupeních, načrtáváme i nechtěně jistou představu o obrazu romské migrace. Pod úhlem pohledu jazykových zlomů je exodus Romů z Indie chápán jako exodus organizovaných skupin, které se během pouti rozdělují do podskupin, jež putují na Západ různými cestami. Tato představa je samozřejmě pouhou domněnkou. O exodu Romů máme velmi málo informací. Nevíme nic o jeho příčinách a velmi málo víme o jeho historických a společenských okolnostech. Dále není také jednoznačné, co to vlastně bylo za lidi, kteří opustili indický subkontinent, ze které kasty pocházeli, ke kterému etniku patřili a zda vůbec tvořili jednotnou skupinu. A dále: jak je možné, že při roztržitosti a menšinové povaze raných skupin Romů si jejich významná část udržela sociální a kulturní identitu, a to i navzdory neexistenci kasty kněží, základního náboženského kodexu a jednotné instituce, která by uchovávala etnické tradice?

Knihla dále pojednává o historii Romů na jednotlivých územích střední a západní Evropy, kde se Romové objevili zhruba na přelomu čtrnáctého a patnáctého století. Přesněji řečeno: je možné, že zde byli již dříve, ale výrazněji na

sebe upozornili právě v této době. Autor sleduje vzájemné střety romských skupin a – zpočátku – udivených místních obyvatel; sleduje praktiky, pomocí kterých si migrující skupiny zajišťovaly prostor pro pohyb, a vyprávění, jimiž legitimizovaly svoji přítomnost. Ukazuje, jak se jednotlivé společnosti vypořádávaly s přítomností Romů a jaký obraz si o Romech vytvářely. Pochopitelně je to obraz jaksi jednostranný, neboť se jedná o odraz zrcadla kronikářů, kteří byli součástí dominantní kultury. S jistou dávkou lítosti autor dodává, že bohužel druhá strana mince nám zůstane navždy utajena.

Na přelomu patnáctého a šestnáctého století se náhle změnilo vnímání přítomnosti Romů v západoevropských provinciích (pro východní část Evropy – především uherské oblasti – je charakteristická větší míra shovívavosti). Objevují se snahy o vyloučení, podplácení Romů za účelem přimět je k odchodu, či jejich postavení mimo zákon za krádeže a jiné přestupky. Při těchto snahách začaly být evropské velmoci mimořádně jednotné. V Anglii a později i v jiných oblastech západní Evropy se v důsledku rozpadu tradičního hospodářského systému Romové ocitají mezi společnostmi jiných „problematických“ skupin (chudí, povaleči a další). Státní orgány si ani nadále nedovedou poradit s těmito „vykořeněnými“ a nikomu nepřináležejícími lidmi, kteří mařili veškeré modernizační snahy. Neměli trvalý domov a ani jako pracovní síla nebyli využitelní. Pozdější fáze změny vnímání je otevřené pohrdání skupinami Romů. Pro Romy se pak nabízejí dvě možnosti: asimilace, nebo vyhnání. Mezi známé (a pro nás snad nejbližší) příklady asimilace patří politika Marie Terezie. Asimilační politice a požadavku obětovat vlastní identitu se Romové bránili, což původní obyvatelstvo chápalo jako znak jejich nebezpečné nenapravitelnosti. Paradoxně ovšem asimilační politika narazila také na značný odpor a nesouhlas místních pospolitostí. Nepřátelský tón různých zákonů a předpisů zakrývá skutečnost, že Romům se na mnoha místech podařilo splynout s místním prostředím při zachování vlastní autonomie. Z profesí upřednostňovali ty, které umožňovaly zachovat samostatnost a nezávislost. Svou činností zároveň doplňovali hospodářský a společenský život užšího regionu.

Zásobovali odlehlejší oblasti různým zbožím materiálního i nemateriálního charakteru. Jediné (vertikální) mobilitní šance pro Romy v této situaci představovala oblast hudby a armáda.

Romové v dobách asimilačních politik začali využívat existující rozdílnosti a nedůslednosti mezi administrativami jednotlivých regionů – jakýchsi předchůdců národních států – a začali se usídlvat v pohraničních oblastech. Tímto Fraser vysvětluje snahy Romů obsadit právě „okrajové“ oblasti. Nepřístupuje však k migraci Romů deterministickým způsobem. Nevysvětluje fenomén stěhování jako něco osudového či jako přirozený sklon Romů. Sdílí spíše názor, že migrující životní způsob má své hospodářské důvody.

Romantismus přináší změnu ve vnímání Romů. Ve svém duchu v nich objevuje potenciál volnosti, spontaneity a fantazie a v neposlední řadě čerpá z jejich hudební virtuozity. Reálná politika však nepostupuje v podobném duchu, i když změnu postojů lze zaznamenat i zde. Ke konci osmnáctého století se Romové stanou objekty nejednotnějších „humanizačních“ a reformizačních snah a na konci devatenáctého století dochází k další vlně migrace Romů, která vychází především z Balkánu a z východoevropských oblastí. Hovoří se o tzv. migraci olašských Romů; Romů, v jejichž jazyku se odráží značný rumunský vliv. Jsou to skupiny, které s sebou přinášejí exotický prvek, neboť se jedná o komunitu se značně vázaným systémem kulturních institucí a zvyků. I když v rámci romského etnika můžeme většinou uvažovat o několika vrstvách, jakési základní rozdělení romských skupin lze provést právě na základě délky osídlení. Podle toho můžeme jasně odlišit již dříve „zabydlené“ skupiny Romů od skupin Romů olašských. Jak říká Fraser, pohled na skupiny olašských Romů často svádí k tomu, abychom považovali tuto skupinu za nejautentičtější nositele prastarých romských tradic. Autor však dodává, že by bylo značně riskantní vyvozovat ze zvyků olašských Romů jakékoli premisy, které by se týkaly Romů obecně.

I v dnešní době platí, že romská populace vykazuje značnou různorodost. Rozdíl lze spatřit hned v několika rovinách: v rovině jazykové, ve zvycích, v typech povolání a ve způsobu životního stylu. Jestliže zvyky Romů

odkazují u jednotlivých skupin k značné rozdílnosti, vyvstává otázka, zda je vůbec možné najít nějaký kulturní prvek, který by byl obecnější povahy. Jak Fraser uvádí, existuje několik fenoménů, které lze velmi pravděpodobně datovat do předevropských časů. Jeden z těchto fenoménů může významně přispět k pochopení ztížené komunikace mezi Romy a příslušníky většinové populace: strach z nečistoty (poskvrněnosti). Objevuje se ve formě nejednotnějších tabu, která přísně určují povahu interakcí mezi mužem a ženou a mezi Romy a gádži. V očích Romů jsou gádžové jaksi od přírody nečistí, jelikož neznají příslušné regule. Prostředí ne-Romů (obydli, jídlo) proto škýtá pro Roma celou řadu nebezpečí poskvrnění. Na podkladě tohoto poznatku snad lépe pochopíme, proč se Romové dlouho vyhýbali jakýmkoli pracím, které vyžadovaly bezprostřední kontakt s neromským prostředím.

V průběhu druhé světové války vyústil osud Romů v genocidu. Konkrétní počet obětí nelze naprosto spolehlivě určit, a tak se i autor omezuje pouze na odhad, který se pohybuje mezi čtvrt milionem a půl milionem romských obětí. Také rapidní společenské změny poválečného období výrazně zasáhly do života Romů, kteří postupně přejímají více a více prvků neromské společnosti. V dalším výkladu se Fraser věnuje podrobnému popisu poválečné romské politiky jednotlivých evropských zemí, přičemž dodává, že převážná část evropské romské populace se po politické polarizaci Evropy ocitla v prostředí komunistických režimů. Co se týká našich poměrů, po druhé světové válce došlo v tehdejší Československu k významným přesunům romského obyvatelstva. Ze slovenských regionů se do českých oblastí přestěhovalo několik tisíc romských rodin výrazně vesnického charakteru. Tyto rodiny se nejčastěji – vedle průmyslových měst – usídlily v západních pohraničních oblastech, které po odsunu sudetských Němců zůstaly prázdné. Za nejpoučlivější příklad řešení romské otázky označuje Fraser právě politiku bývalého Československa vyznačující se velkými výkyvy. Můžeme ji charakterizovat střídáním projevů netrpělivosti, povýšenosti, paternalismu či pasivity. Za všech okolností ovšem Romům zůstává schopnost přizpůsobení se při zachování jisté nezávislosti. Toto je dů-

vod, kterým autor vysvětluje skutečnost, že i když poptávka po řemeslech vykonávaných tradičně Romy téměř zanikla, přitažlivost prací, které nabízejí prostor nezávislosti, u Romů přetrvává.

Jak v závěru Fraser sám uvádí, touto knihou se pokusil znovupromyslet, zda má malá a zranitelná menšina vůbec právo na odlišnost. Tato otázka je ústředním motivem autorových úvah, ve kterých nás provází společnostmi, které po době jednoznačného odmítnutí světa Romů zvolily různé politiky nezřídka právě politiku úplné asimilace. Reakce Romů se vyznačují velkou umírněností, neboť o vlastní

přežití Romové nikdy neusilovali násilnou cestou.

Závěrem bych chtěla dodat, že Fraserovi se daří úspěšně pracovat s obrácenou optikou. Dovede u čtenáře navodit situaci, v níž je referenčním bodem romská kultura či prostředí romských skupin. Čtenář v průběhu četby zároveň cítí jakousi snahu autora zaplnit existující informační vakuum romské reflexe nejrůznějších událostí. Knihu mohu doporučit všem, kteří v porozumění Romům chtějí udělat další pomyslný krůček vpřed.

*Laura Fónadová*